
BASQAL DÖVLƏT TARİX-MƏDƏNİYYƏT QORUĞU MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ

İsmayılı ünvanlı olaraq rayon kimi 1931-ci ildə təşkil ediləndən sonra burda inzibati-idarəetmə sahəsində aparılan təşkilati təkmiləşdimə işləri ilə yanaşı mədəni sahədə də bir sıra addımlar atılmış, mədəni abidələr ilə zəngin ərazilərin mühafizəsi məqsədilə tarix-mədəniyyət qoruğu kateqoriyasına daxil olan 1989-cu ildə iki kompleks qoruq qəsəbəsi yaradılmışdır [4]. Hal-hazırda da Nazirlər Kabinetinin 2 avqust 2001-ci il tarixli 132 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin dövlət siyahısında da yer alan tarixi ərazilərin qorunub saxlanması məqsədilə yaradılmış olan 27 tarix-mədəniyyət qoruğundan rayon ərazisində “Lahıc” və “Basqal” dövlət tarix mədəniyyət qoruqları fəaliyyət göstərir [2].

Basqal – “Basqal dövlət tarix və mədəniyyət qoruğu” statusu aldıqdan sonra daim müxtəlif dövlət inzibati-idarəetmə, elmi-mədəni strukturların və şəxslərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki kəndin ərazisində təzə yaranan qoruğun mədəni idarə etməyə uyğun işləyib-fəaliyyət göstərməsi üçün bir sıra tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır. Bu tədbirlər planında bir illik dövrü əhatə edən bir sıra tikinti abadlaşdırma işləri də nəzərdə tutulmuşdu. Belə ki, sovet dönməsində məşhur olan “beynəlmilçilik” ideologiyasına uyğun olaraq mədəni əlaqələrin genişlənməsi üçün buraya “turist” axınıni sürətləndirmək adına on gün ərzində mütəxəssislərin – mühəndislərin cəlb edilməsi ilə tikinti-abadlaşdırma layihəsi hazırlanmışdı ki, Basqalın qədim memarlıq siması saxlanılmaqla yeni binalar tikilsin. Bu tikinti-abadlaşdırma layihəsində ziyarətçilərin yüksək səviyyədə qonaqlamasını təşkil etmək məqsədi ilə kənd ərazisində mövcud standartlara cavab verən əsas 1946-ci ildə Basqalın tarixi-arxeoloji baxımdan zəngin bir hissəsi olan “Bazar meydanında”, qədimi karvansaranın özülləri üzərində “İstirahət Evi” kimi ucaldılan mehmanxananın tikinti-tamamlama işlərində nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Sovet hökuməti dağıldığından, iqtisadi sistem tənəzüllə uyradığından bir sıra sənətkarlıq elmataxana-dükənlərinin inşasından sonra bu mehmanxananın

tikinti-tamamlama işidə yarımçıq qaldı. Bununlada Basqal tarixin ümüdünə kor-təbii şəkildə tərk edilmiş oldu.

Bundan savayı “Dərə məhəllə” massivində yerləşən etnoqrafik baxımdan mühüm mədəni abidə sayılan, şəxsi mülküyyətdə olan qədimdən mövcud olan manufakturanın ipəkçiliyin, kələğayı istehsalının təkmilləşdirilməsi adı altında milliləşdirilməsi və buraya yeni istehsal sexlərinin əlavə olunması ilə aparılan bir sıra tikinti-quruculuq işləri qoruq ərazisində aparılan mədəni tədbirlərin sovet dönməsinin son illərində yəni müstəqil respublika illərinə yaxın bir dövrdə əsasının qoyulmuş olmasıdır [3].

Nəhayət Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra neftin ixracatına bağlı olaraq müəyyən iqtisadi-maliyyə təsisatları yenidən işləməyə başladı. Qeyri-neft sektorunun inkişafında dinamik ritmlilik yaradılması məqsədi ilə dövlət tərəfindən bir sıra prioritet sahələr müəyyənləşdirilməyə başlandı. Bu sahələrə mədəniyyət və turizm sahəsində daxil edildi. Beləki bu iki sahənin bir-birinə bağlı olaraq iqtisadi verimlilik baxımından inkişarına nail olmaq üçün bir-sıra mühüm dövlət əhəmiyyətli proqramlar hazırlandı. Bu proqramlar ümum ölkə, bölgə, konkret ərazi üçün olan iqtisadi inkişaf proqramları olaraq təsnifləndirmək mümkündür. Lakin bu məqalədə məqsəd iqtisadi-nəzəri baxımdan dövlət proqramlarını sinifləndirmək olmadığından “Basqal” üçün ən mühüm proqramlarda yer alan müddəaları vurğulamaqla, müstəqillik illərindən üzü bu yana keçən dördə bir ildə görülmüş mədəni tədbirlərə göz atmaqdır.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında da turizmin inkişaf hədəfləri və buna bağlı sahələrin inkişafının, həmçinin “Basqal Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu”nın, həm də turizmin inkişaf etdirilməsi üçün «2011-2014-cü illərdə “Basqal” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun inkişafı üzrə Dövlət Proqramının» layihəsi hazırlanmışdır. Layihəyə əsasən qoruq ərazisində həm təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi, həm də turizm mərkəzi və etnoqrafik model kənd kompleksinin yaradılması da nəzərdə tutulur» [2].

Ümumi nəzəri-statistik olaraq bütün bu işləri üç qrupda ayıraraq vurğulamaq gərəkirsə ki, son iyirmi beş ildə Basqalda hansı işlər görülmüşdür? İnzibati-iqtisadi, sosial və elmi-nəzəri olaraq təslisdən ibarət qrupa ayırmaq mümkündür.

İnzibati-iqtisadi qrupa sırf dövlət və ona bağlı yerli inzibati qurum və təşkilatlar tərəfində aparılan işlər və layihələr daxildir. Bu qrupa daxil olan işlərin tarixi bir qədər gənc olsada Basqalla bağlı olan bütün cari və qarşıda duran, inkişafı əsas alan inzibati-iqtisadi məsələlər nəzərdə tutulur. Bu qrupun

əhatə spektri çox şaxəli olduğundan Basqal ərazisində görülən mədəni inzi-bati-iqtisadi işlərə toxunmaq istərdim. Beləki Basqal qəsəbəsinin balansında olan tarixi-mədəniyyət abidələri ilə bağlı müəyyən təkrar ineqvitarlaşdırma işləri aparılmışdır. Belə ki burada mövcud qeydiyyatla alınmış abidlərin tarixi-memarlıq arayışları müəyyənləşdirilməsi və onların pasportlarının hazırlan-ması, abidənin mühafizəsi, qorunması və müxtəlif vaxtlar abidələr üzərində monitorinqlər aparılmaqla gələn nəticələrə uyğun məlumatların cavabdeh qurumlara çatdırılması, yeni aşkar edilmiş abidələrin qeydiyyatla alınması istiqamətində cavabdeh və icra edici orqanla birlikdə bir sıra işlərin aparıl-ması, ümumi olaraq bərpaya ehtiyac duyulan abidlərin bərpa-konservasiya layihələrinin hazırlanması kimi tədbiri təşkilati işlər aiddir.

Basqal Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun inkişaf və idarəetmə planı-nın hazırlanması, qoruğun ərazilərində olan abidələrin bərpası və yeni inzibat binaların tikintisi, həmçinin Basqal kəndindəki hamam və məscid binalarının bərpası, konservasiya işlərinin aparılması nəzərdə tutulub [1].

Sosial qrupda siniflənəndirilən işlər bir qədər həm çox şaxəli-qarışıq işlərin həm də, sosial mədəni baxımdan təşəbbüsə bağlı görülən işlərin daxil oldu-ğu qrupdur. Bu qrupda görülən işlər həm qəsəbə əhalisi tərəfindən tərəfində, həm də müəyyən sosial-ictimai layihələr həyata keçirən təşkilatların və qu-rumların yerli əhalində iştirak ilə apardıqları işlər nəzərdə tutulur. Beləki qəsəbə əhalisi tərəfində aparılan müxtəlif vaxtlarda ki, xeyriyyə məqsədli abadlaşdırma və quruculuq işləri, Qəsəbə əhalisi tərəfində toplanan ianələr he-sabına formalaşdırılan fondun apardığı təmir bərpa işləri, yenə qəsəbə əhalisi tərəfindən mütəmadi olaraq sosial mediayada, mətbuatda sosial məsuliyyətli mədəni maarifləndirmə və təbliğat işlərini vurğulamaq olar. Digər tərəfdən sosial-ictimai layihələr həyata keçirən təşkilatların kimi QHT-lərin Basqal mədəni abidələrinə təşkil etdikləri elmi-rekretiv turistik səfərlərini ("Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin 2011-ci ilin 27 sent-yabr -13 oktyabr tarixlərində gerçəkləşdirilən Qafqaz ekspedisiyası ilə Bas-qalda İpək Muzeyini və emalatxanasını ziyarət etməsini misal kimi çəkmək olar.), ipəkçiliyin və kələğayıçılığın inkişafını tədqiq etmək adına qəsəbədə təşkil edilən özəl ipək-kələğayı muzey istehsal müəssəsinin müxtəlif vaxt-larda apardığı beynəlxalq səviyyəli tədqiqat, təbliğat tanıtım xarakterli işləri nümunə göstərmək mümkündür.

Elmi-nəzəri qrupa sırf Basqalın memarlığı, tarixi, etnoqrafiyası ilə bağlı elmi tədqiqat işləri və layihələri aiddir. Bu qrupa daxil olan işlərin kökündə

bir qədər qədimlər dayanmaqdadır. Belə ki əsrdən çox yaşı olan Basqalla bağlı elmi tədqiqat işləri əsasını tarixi səlnaməçilərin epizodik olaraq Basqal və ona yaxın ərazilər haqqında tarixi, etnoqrafiki məlumatların qeydlərində yer verməsində başlayır.

Daha sistemli şəkildə elmi-nəzəri baxımdan Basqalın tarixi, arxeologiyası, etnoqrafiyası, linqvistik baxımdan Basqal onomastik vahidi ilə, Fazıl Osmanov, Ziya Bunyadov, Qəzənfər Əlizadə, Qafar Cəbiyev, Miryavər Hüseynov, Tofiq Babayev, Tahir Şahbazov, Sevda Qasımova, kimi bir xeyli alimlərimiz məşğul olmuşlar və olmaqdadırlar. Sonuncular Tofiq Babayev, Tahir Şahbazov Basqalın tarixi, etnoqrafiyası, ilə daha sistemli işlərə imza atmağa çalışırlar. Belə ki, bu iki mütəxəsis alim bir xeyli müddətdir ki Basqalın tarixi, etnoqrafiyası, səntkarlığı ilə birlikdə Basqala aid monoqrafiya üzərində də çalışırlar, yəqin ki bu yaxınlarda bu monoqrafiyanın nəşri işi işiq üzü görər və Basqalın tarixi etnoqrafiyası barəsində yekun söz sahibi bir əsər olar.

Basqalın tarixi, etnoqrafiyası və.s barəsində yetərincə məşğul olunmuş müəyyən mənbələr əsasında yekun nəticə əldə olunmuşdur, lakin Basqalın memarlığı və şəhərsalması, onun turizm potensialı sayəsində memarlığının bərpası, mühafizəsi ilə hər hansı ətraflı tədqiqat işi aparılmamışdır. Aparılan işlər isə yalnız digər elmi disiplinlərin diqtəsi ilə yerinə yetirildiyindən memarlıq disiplini adı altında təqdim edilməsinə baxmayaraq, bu disiplinin müdəalllarına cavab verəcək səviyyədə tədqiqat işləri olmamışdır. Lakin fiksə edilmiş bu multidisiplinar məlumatlar bazasından bir xeyli memarlıq üçün yararlı bilgiləri rəndələyib çıxarmaq mümkündür. Tərəfimdən başladılan Basqal Tarix-Mədəniyyət qoruğunun mühafizəsi və qorunması elmi-tədqiqat işində Basqalın tədqiq olunmayan yönələrini müəyyən edib bu istiqamətdə işlər aparmaqla bir xeyli yeni və əl dəyməmiş məlumatlara yəni elmi süzgəcdən keçməyən natural məlumatlara yetişdim. Hal-hazırda da davam etirməkdə olduğum tədqiqat işində vaxtaşırı qarşılaşdığım yeni-yeni məlumatları memarlığın disiplinlər tələblərinə cavab verəcək səviyyədə rafinə etməklə Basqalın memarlığı haqqında yeni və müasir tələblərə cavab verəcək, praktiki olaraq tətbiq ediləcək məlumat bazasının meydana gəlməsinə çalışıram və müəyyən qədər bu sahədə müvəffəqiyyətə nail olmaqla, demək olar elmi tədqiqatımın yekun mərhələsindəyəm yəni Basqal memarlığı haqqında yazılı, visual olaraq təsvirlər olan elmi işimi yekunlaşdırmaq üzərindəyəm. Tədqiqat işinin aparıldığı zaman kəsiyinə fikir versək, müasir Azərbaycanın müstəqillik illərinə təsadüf etməsi, işin özünün yeniliklərə açıq, dövrün diqtəsinə uyğun lakin

memarlığın yeni disiplinlinə uyğun yerinə yetirilməsi bu sahəyə aid yekun məlumatları özündə ehtiva etdirəcəyi gözləntisi içərisindəyəm.

Bu elmi tədqiqat işində əsas prioritet istiqamət memarlıq olduğu üçün tədqiqatın ana xətlərini memarlıq və onunla bağlı yan sahələr təşkil edir. Beləki tədqiqatda mövzu bəhs Basqalın dar mənada yurdsalma tarixinin, onun formalaşma dövrlərinin, hansı ərazilərdə şəkilinib indiki şəhərsalmanı əmələ gətirənə qədər keçdiyi yol xəritəsi yazılı və vizual olaraq gözlər önünə sərilir. Daha sonra memarlıq irsi müəyyən memarlıq nəzəriyyəsi və tipologiyası aspektindən irdələnməklə bu sahədə sinifləndirmə aparılmışdır. Burada memarlıq irsi deyildikdə Basqal qəsəbəsi balansına verilmiş tarixi-memarlıq, memarlıq-şəhərsalma və landşaft memarlığı nümunələri nəzərdə tutulur. Ən geniş arealı qəsəbə ərazisində tarixi-memarlıq və memarlıq-şəhərsalma nümunələri tutmaqdadır. Tarixi-memarlıq nümunələrinə dini-xatirə abidələri, ictimai-müki abidlərə, mülkü-yaşayış tikililəri daxildir. Memarlıq-şəhərsalma tikililərinə isə Basqalın urbanistik baxımdan can damarların təşkil edilən məhəllələri (onun daxili strukturları məhəllə mərkəzi, küçə və dalanlar), mərkəzi meydanı və s. daxildir. Bütün bu qısa yarıq altında tipoloji baxımdan təsnifləndirilən memarlıq irsi barəsində ətraflı tədqiqat işi aparılmış və mümkün dolğun məlumatlar bir yerə toplanmağa çalışılmışdır. Müasir Azərbaycanın müstəqillik illərinə kimi tarixin disiplinlər tələblərinə cavab verən tədqiqat işləri, memarlığın disiplinlər tələblərinə cavab verən tədqiqat işlərinin kölgədə qoyduğundan bu sahədə işlərin aparılması, nə gözləki cavan respublikanın müstəqillik illərinə təsadüf etməkdədir. Demək olar ki, bu tarixi şəraitin verdiyi müstəqillik təsəvvürü memarlıq tədqiqatında daha aydın və uto köklərə bağlı şəkildə araşdırılmasına rəvac vermişdir. Odur ki, müstəqillik illərində aparılan Basqal qoruğunun memarlıq tədqiqatı mövcud olan və olmayan obyektlərin müəyyən edilməsi, onların tarixi arayışları haqqında dolğun bilgilərin toplanması, ölçücizgilərinin hazırlanması, foto fiksasiyaların aparılması, ərazisində yerləşən daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin texniki vəziyyətinin monitorinqinin, lazımi lokal və ölkə miqyaslı memarlıq maarifləndirmə işlərinin aparılması, tikili-abidələrin və nəhayət memarlıq-şəhərsalma irsinin bərpası, mühafizəsi istiqamətində elmi-metodik göstərişlərin hazırlanması üzərində işlər görülməkdədir.

Açar sözlər: müstəqillik, proqram, qoruq, memarlıq, abidə, tikili.

ƏDƏBİYYAT

1. Həmidə Nizamiqızı. Mədəniyyət.- 2011.- 14 dekabr.- S. 4.
<http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2011/dekabr/219645.htm>
2. Sahil Əzimov. Ağbulaq kənd ümumi orta məktəbinin tarix müəllimi
<http://ismayilli-xeberleri.info/367-basqal-tarixi-m601kan.html>
3. “Basqal” Qısa metrajlı sənədli televiziya filmi. Elçin Musaoğlu Azərbaycan telefilm. Sentyabr. 2002
4. N.A.Zeynalov. Basgal State Historical-Cultural Reserve. // Məruzələr. S. 84-88. Cild 71. №3. Bakı. 2015

Насиб Зейналов (Азербайджан)

Государственный историко-культурный заповедник

Басгал в годы независимости

В статье рассматривается история формирования государственного историко-культурного заповедника Басгал, которая охватывает два хронологических периода: советский период и годы независимости Азербайджана. Изучены процессы становления заповедника как историко-культурного центра. Предпринимается попытка теорико-статистической классификации работ, проведенных в заповеднике. Так же приведены результаты по практической и научно-теоретической работе за последние годы.

Ключевые слова: независимость, программа, архитектура, памятник, здание.

Nasib Zeynalov (Azerbaijan)

Basgal state historical and cultural reserve in the years of sovereignty

The article considers the period of formation of Baskal, the State Historical and Cultural Reserve, which covers two historical and chronological periods of Soviet Azerbaijan and in the years of independence of Azerbaijan. The processes of formation of the reserve as a historical and cultural center have been studied. An attempt is made to provide a theoretical and statistical classification of the work carried out in the reserve. The same results are given on practical and scientific-theoretical work in recent years.

Key words: sovereignty, program, architecture, monument, building.